

CZU: 341.231:341.233.5

PRINCIPIUL AUTODETERMINĂRII: ABORDĂRI TEORETICO-PRACTICE*Doina CAZACU, Veronica POZNEACOVA**Universitatea de Stat din Moldova*

Principiul autodeterminării sau dreptul popoarelor de a dispune de ele însele este un principiu fundamental, consfințit în mai multe tratate internaționale, iar necesitatea studierii acestui principiu atât din perspectivă istorică, cât și din perspectiva aplicabilității lui în practică rezidă din impactul pe care îl exercită asupra popoarelor care îl invocă, dar și pentru comunitatea internațională, per general.

În cadrul acestui studiu ne-am propus să abordăm diferite accepțiuni ale dreptului popoarelor la autodeterminare, să stabilim limitele aplicării acestui principiu; or, tendința pronunțată a minorităților naționale și a grupurilor etnice de a-l invoca vine în contradicție cu scopul acestui principiu.

Cuvinte-cheie: *autodeterminare, națiune, popor, minoritate națională, stat.*

THE PRINCIPLE OF SELF-DETERMINATION: THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES

The principle of self-determination or the right of peoples to dispose of themselves, is a fundamental principle enshrined in several international treaties. So, we can claim that the necessity of studying this principle both from the historical perspective and from the perspective of its applicability in practice is justified by the impact of this principle both on the peoples who invoke it and on the international community in general.

In this study, we examine the various meanings of the right of peoples to self-determination, establish the limits of application of this principle, or, conversely, note the pronounced tendency of national minorities and ethnic groups to refer to it contrary to the purpose of this principle.

Keywords: *self-determination, nation, national minority, state.*

Introducere

Prezentul demers științific are drept scop identificarea și definirea conceptului de autodeterminare în dreptul internațional public, prin prisma reglementărilor internaționale, precum și a practicii internaționale relevante, cercetarea accepțiunilor și limitelor dreptului popoarelor la autodeterminare și determinarea particularităților aplicării principiului dat în epoca contemporană.

Situațiile în care s-au pomenit mai multe regiuni, invocând dreptul popoarelor la autodeterminare, întrunesc mai mult elementele unui secesionism, un flagel periculos folosit pentru a justifica schimbările teritoriale.

Principiul autodeterminării a fost conceput ca un drept colectiv, prin care popoarele aflate sub dominație străină, în special colonială, puteau stabili un anumit sistem politic statal și al unei anumite dezvoltări economice, sociale și culturale. Acest principiu urmează a fi analizat în coraport cu alte principii fundamentale de drept internațional public, și anume cu: principiul egalității suverane a statelor, principiul integrității teritoriale, nerecurgerea la forță sau la amenințarea cu folosirea forței, principiul cooperării internaționale.

I. Analiza istoricului dreptului popoarelor la autodeterminare

Principiul autodeterminării a fost fundamentat în declarația președintelui W.Wilson, din 22 ianuarie 1917, în care se menționa că o pace trainică nu se poate edifica decât pe consimțământul popoarelor, afirmând că autodeterminarea nu este un simplu fapt, ci un principiu imperativ [1, p.160]. Președintele SUA a preconizat ca viitoarea așezare internațională postbelică să aibă la bază ideea că fiecare popor are dreptul de a-și alege suveranitatea sub care este chemat să trăiască [2, p.47]. Însă, din cauza marilor puteri europene, care de la bun început au exclus caracterul universal al aplicării acestuia popoarelor aflate sub dominația lor colonială, abia după cel de-al Doilea Război Mondial principiul popoarelor de a dispune de ele însele a fost consacrat ca un principiu fundamental de drept internațional [3, p.96]. În această perioadă de timp mișcărilor de eliberare națională li s-a recunoscut calitatea de subiecți de drept internațional în relațiile cu alți subiecți de drept internațional (Carta ONU art.1, 55). De asemenea, aceasta a avut loc, pe lângă ONU, și în cadrul Organizației Unității Africane, odată cu afirmarea principiului politic privind autodeterminarea popoarelor ca unul dintre principiile fundamentale ale dreptului internațional. Respectiv, din punct de vedere istoric, apariția națiunilor care luptă pentru eliberare – drept categorie juridică specifică, supusă unui regim juridic ce implică drepturi și obligații – este de dată relativ recentă, regăsindu-se în perioada luptei anticolonialiste.

Inițial, conceptul de autodeterminare nu se referea la dreptul de independență al popoarelor dependente, autodeterminarea avea un înțeles relativ limitat și se referea doar la state. Cu timpul, autodeterminarea a devenit din ce în ce mai des invocată ca un drept al popoarelor dependente, deși la început multe dintre statele coloniale s-au împotrivit ideii că ar exista un drept legal la autodeterminare. Documentul care a marcat atât procesul de decolonizare, cât și reflectarea acestuia în plan normativ, a fost Declarația Adunării Generale a ONU pentru acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale, adoptată prin Rezoluția 1514/XV din 1960 (art.192). Ulterior, Declarația Adunării Generale referitoare la principiile dreptului internațional privind relațiile prietenești și cooperarea între state, adoptată prin Rezoluția 2625/XXV din 1970 [4, p.167], consacră „Principiul egalității în drepturi a popoarelor și al dreptului lor de a dispune de ele însele” ca unul dintre cele șapte principii ale dreptului internațional contemporan [5, p.140-143]. Evoluția principiului autodeterminării a făcut să se accepte că dreptul la autodeterminare era aplicabil nu doar popoarelor aflate sub dominație colonială, ci tuturor popoarelor supuse unei dominații străine, fapt exprimat în Declarația AG a ONU asupra relațiilor de prietenie din 1970 [5, p.76-77]. Conținutul principiului dreptului popoarelor de a dispune de ele însele a fost dezvăluit pentru prima dată în Declarația principiilor de drept internațional din 1970, adoptată anume în perioada în care procesul de decolonizare a atins apogeul, confirmându-se astfel menirea principală a acestui principiu – exercitarea dreptului la decolonizare [3, p.96].

Considerăm oportun să formulăm câteva definiții ale noțiunilor care reprezintă conceptele-cheie în cercetarea dreptului popoarelor la autodeterminare, ceea ce ne va permite să stabilim sensul exact al noțiunilor cu care vom opera în continuare, precum și să redăm diferite interpretări ale acestora.

Populația este cel mai larg termen care desemnează dimensiunea demografică a statului. Tratatul de la Montevideo privind drepturile și obligațiile statelor din 1933 prevede că populația statului constituie totalitatea persoanelor existente la un moment dat pe teritoriul lui [5, p.179]. Prin urmare, populația oricărui stat este alcătuită din următoarele categorii de persoane, care se disting după statutul lor juridic: 1) cetățenii statului respectiv; 2) străinii (persoanele care au cetățenia altui stat și nu beneficiază de privilegiu și imunități); 3) apatrizii (persoanele fără cetățenie) și categoriile intermediare, printre care [3, p.211]: - bipatrizii sau pluripatrizii (persoanele care au cetățenia a două sau mai multe state și fac parte din categoria cetățenilor statelor respective); - refugiații sau persoanele strămutate, persoanele care aparțin unor minorități etnice, religioase sau lingvistice și care sunt cetățenii statului respectiv, dar care beneficiază de o anumită protecție internațională referitoare la drepturile fundamentale ale omului [5, p.184], - străinii care sunt membrii misiunilor diplomatice ale altor state, funcționarii consulari, reprezentanții și funcționarii organizațiilor internaționale, membrii forțelor armate străine [3, p.211].

Referindu-ne la noțiunea de popor, trebuie să remarcăm faptul că în doctrina juridică nu există o definiție unanim recunoscută a noțiunii respective, ceea ce trezește anumite dificultăți în a stabili dacă o comunitate de oameni este un popor, o națiune sau o minoritate națională. Autorul T.Cârnaț formulează noțiunea de popor, în sensul dreptului constituțional, astfel: „Poporul reprezintă o colectivitate umană care locuiește la un moment dat pe un teritoriu sau pe alte teritorii și care prezintă aceeași identitate lingvistică, culturală, etnică și religioasă” [6, p.124]. Considerăm că această definiție este confuză sub două aspecte: a) „pe alte teritorii” nu are nicio argumentare științifică, deoarece anume legătura comunității cu teritoriul etnic marchează poporul; b) „identitatea lingvistică” nu este, în opinia autorului A.Arseni, justă, deoarece în cadrul noțiunii de popor teritoriul este criteriul esențial pentru a califica o comunitate de oameni drept popor, este termenul care tocmai pornește de la legătura oamenilor cu un teritoriu bine stabilit. Plus la aceasta, pe teritoriul fiecărui stat există minorități lingvistice, dar integrate plinar în „poporul statului” [7, p.186]. Într-o altă concepție, poporul reprezintă un ansamblu de persoane care locuiesc pe un teritoriu, ca o entitate concretă, care alcătuiesc un stat, iar noțiunea de popor are un înțeles concret și se utilizează numai alături de noțiunea de stat [8, p.31]. Noțiunea de popor mai poate fi formulată ca o comunitate umană care include în sine suma tuturor indivizilor care există la un moment dat pe teritoriul unui stat [9, p.55], însă această definiție practic se încadrează în noțiunea „populație”, fiindcă include cetățenii străini și apatrizii [7, p.186]. În conformitate cu hotărârea Consiliului Constituțional din Franța, „poporul francez este compus din totalitatea cetățenilor francezi fără deosebirea de origine, rasă sau religie” [10]. Respectiv, noțiunea de popor include în sine toți cetățenii statului, această noțiune în cadrul dreptului constituțional aflându-se în strânsă legătură cu noțiunea de stat.

În ceea ce privește categoria „națiune”, aceasta desemnează o comunitate de oameni, cel mai adesea instalată pe același teritoriu, care are o unitate istorică, lingvistică, religioasă, economică, mai mult sau mai puțin

puternică. Ea este o societate de oameni având aceeași limbă, aceeași origine, aceleași obiceiuri, aceleași idei și sentimente dezvoltate printr-o lungă conviețuire [11, p.16]. Din cadrul acestei definiții se desprind următoarele trăsături caracteristice care sunt esențiale pentru a atribui o comunitate de oameni la categoria de națiune, și anume – faptul că aceasta reprezintă o comunitate de oameni, este instalată pe același teritoriu bine determinat, are aceleași limbă, obiceiuri, tradiții, istorie. O caracteristică esențială a națiunii este faptul că ea înglobează oamenii din cadrul unui popor bine determinat, între care există interacțiuni și interdependențe, care respectă aceleași norme și dezvoltă aceleași relații economice, teritoriale, lingvistice și culturale și au conștiința păstrării identității sale [12, p.111]. Națiunea reprezintă un fenomen istorico-social, care reprezintă o formațiune națională etnică, constituită compact, membrii căreia locuiesc pe același teritoriu și duc aceeași viață economică, politică și spirituală, influențată de unii factori de ordin lingvistic, rasial, istoric, etnic, cultural, ideologic etc. [13, p.5]. Națiunea mai este înțeleasă ca o comunitate umană diferită de familie și de comunitățile de tip tradițional, caracterizată prin unitate etnică, limbă comună, tradiție culturală și istorică, organizată în baza ideii de autodeterminare [14, p.166]. Trebuie să subliniem faptul că, spre deosebire de popor, care este o comunitate etnică, națiunea este o creație voluntară, care rezultă din voința de a fi, a trăi și a lupta pentru un destin propriu al celor ce o compun [15].

Într-o altă definiție, națiunea este formulată ca o comunitate umană formată istoricește pe un teritoriu distinct, având aceleași limbă, cultură, obiceiuri, tradiții, spiritualitatea de neam, factură psihică [16, p.85]. Într-o accepțiune pur juridică, națiunea reprezintă un ansamblu de așezări omenești, între locuitorii cărora există o legătura de solidaritate cu un caracter particular [2, p.127-128]. Pornind de la cele expuse mai sus, putem concluziona că națiunea – ca forma superioară de comunitate umană, inconfundabilă cu alte colectivități, nu este un fenomen exclusiv etnic sau biologic. Ea este o realitate complexă și, totodată, este produsul unui îndelungat proces istoric având la bază: comunitatea de origine etnică, de limbă, de cultură, de religie, de factură psihică, de viață, de tradiții și de idealuri, dar mai ales trecutul istoric și voința de a fi împreună a celor care au dăinuit pe un anumit teritoriu. Sentimentul național constituie astfel cel mai puternic ferment al coeziunii statului și al permanenței lui [17, p.13; 7, p.186].

Trebuie să remarcăm faptul că doctrina dreptului constituțional operează cu sintagma „principiul autodeterminării naționalităților”, prin care se înțelege acea regulă internațională, potrivit căreia orice comunitate umană legată printr-o identitate de aspirații și interese, de limbă, obiceiuri, caracter și tradiții are dreptul de a se elibera din presiunea unui guvern străin și de a se organiza într-un stat propriu cu condiția ca pe această cale să nu se ajungă la formarea unui mozaic de state neviabile, lipsite de condiții economice, geografice (cum ar fi lipsa unor granițe comune între state), strategice etc., necesare pentru o existență independentă [7, p.188]. Observăm că principiul autodeterminării naționalităților cu care operează dreptul constituțional este practic identic cu dreptul popoarelor la autodeterminare pe care îl regăsim în mai multe tratate și convenții internaționale, printre care Carta ONU, Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 1966, Actul Final de la Helsinki 1975, Declarația principiilor de drept internațional din 1970.

Referindu-ne la determinarea categoriilor „popor” și „națiune” în dreptul internațional public, trebuie să remarcăm faptul că noțiunea de popor, în calitate de categorie juridică distinctă, a fost introdusă în dreptul internațional prin Carta ONU, ea considerând totodată că anume popoarele sunt subiecte ale dreptului la autodeterminare [3, p.133]. Dreptul la autodeterminare aparține întregii populații (popor) din teritoriul ce se autodetermină. În ce privește noțiunea de națiune, ea este mai îngustă în raport cu cea de popor [18, p.130]. Trebuie subliniat faptul că opiniile autorilor cu privire la conținutul noțiunii de națiune diferă. Mai mult, există păreri potrivit cărora noțiunile „popor” și „națiune” ar fi identice. Națiunea poate fi definită ca un ansamblu de persoane prezentând un anumit grad de omogenitate întemeiat atât pe legături obiective de rasă, limbă, religie, cât și pe legături subiective exprimând o voință de a locui împreună [3, p.133]. Despre dreptul națiunii la autodeterminare poate fi vorba doar în cazul în care pe teritoriul ce se autodetermină locuiește doar ea singură [18, p.150].

În ce privește noțiunea de minoritate, aceasta, în conformitate cu raportul subcomisiei ONU (1993) pentru prevederile discriminării și protecția minorităților, este definită ca un grup numeric inferior restului populației unui stat, ai cărui membri au cetățenia acestui stat, posedă caracteristici etnice, religioase sau lingvistice diferite de cele ale restului populației și sunt animați de voința de a-și păstra cultura, tradițiile, religia sau limba [19, p.81; 7, p.189]. Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 1966 utilizează formularea „minorități etnice, religioase sau lingvistice”. Așadar, în art.27 este stipulat că „în statele în care există minorități etnice,

religioase sau lingvistice, persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul de a avea, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, propria lor viață culturală, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă” [20]. Într-un proiect de document supus Consiliului Europei în 1993, ca anexă la Recomandarea 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, la care se face trimitere în Recomandarea 1255 din 1995 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, se menționează: „În sensul acestei Convenții, expresia „minoritate națională” desemnează un grup de persoane dintr-un stat care:

- a) își au reședința pe teritoriul acestui stat și sunt cetățenii lui;
- b) întrețin legături vechi, solide și durabile cu acest stat;
- c) prezintă trăsături etnice culturale, religioase sau lingvistice specifice;
- d) sunt suficient de reprezentative, deși sunt mai puțin numeroase decât restul populației acestui stat sau a unei regiuni a sale;
- e) sunt animate de voința de a păstra împreună ceea ce formează identitatea lor comună, mai ales cultura, tradițiile, religia și limba lor” [21].

Prin „grup etnic” se înțelege acea parte a unei etnii de bază care s-a desprins de la etnia de bază și s-a deplasat, așezându-se cu traiul pe teritoriul etnic al altui stat [8, p.32].

Considerăm necesar de a face o clarificare ce ține de faptul dacă minoritățile naționale sunt sau nu subiecți ai dreptului popoarelor la autodeterminare, fiindcă în literatura de specialitate unii autori au încercat să extindă dreptul la autodeterminare asupra minorităților naționale [22, p.69]. Însă, conform prevederilor mai multor acte internaționale (Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 1966, Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale din 16 decembrie 1966, Actul Final de la Helsinki din 1975, Carta de la Paris pentru o nouă Europă din 1990), minoritățile nu se bucură de dreptul popoarelor la autodeterminare externă. În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul de a avea, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, viața lor culturală, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă (art.27 din Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 1966) [23, p.89]. Un alt exemplu de a aplica dreptul popoarelor la autodeterminare reprezintă încercarea, făcută într-un raport adresat Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din iulie 1994 [24, p.315], de a identifica noțiunea de minoritate națională cu cea de popor, în sensul de a argumenta că și minoritățile naționale s-ar putea bucura de drepturile acordate popoarelor, mai ales de autonomie teritorială și de dreptul de a constitui un stat. Raportul nu a fost reținut și, mai mult, se consideră că pentru minoritățile naționale nu se pune problema dreptului la autodeterminare, ci cea de exercitare a drepturilor omului, în general, și ale persoanelor aparținând minorităților naționale, în special. Această idee este reglementată și de Convenția cadru privind protecția minorităților, adoptată în cadrul Consiliului Europei în anul 1994 [25, p.31]. Respectiv, singurele ipoteze clare în dreptul internațional care permit unei părți din populația unui stat existent să se separe de acesta sunt situațiile teritoriilor care nu se autoguvernează și cea a popoarelor supuse subjugației, dominației sau exploatării străine [26].

Trebuie să remarcăm faptul că în documentele ONU, printre care: Rezoluția Adunării Generale a ONU din 20 decembrie 1965 nr.2105 (XX) „Implementarea Declarației de acordare a independenței țărilor și popoarelor coloniale; Rezoluția Adunării Generale a ONU din 12 decembrie 1973 nr.3118 XXVIII „Implementarea Declarației de acordare a independenței țărilor și popoarelor coloniale”, Rezoluția Adunării Generale a Națiunilor Unite din 12 decembrie 1973 nr.3103 „Principiile de bază ale regimului juridic al combatanților care luptă împotriva dominației coloniale, a dominației străine și a regimurilor rasiste”; Protocolul adițional I la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 cu privire la protecția victimelor conflictelor armate internaționale din 8 iunie 1977, este reglementată nu doar activitatea popoarelor care luptă pentru eliberarea națională, dar și cea a mișcărilor de eliberare națională [18, p.133], ceea ce impune necesitatea formulării definiției mișcărilor respective. Prin urmare, mișcarea de eliberare națională reprezintă un ansamblu de acțiuni (sociale, politice, diplomatice, militare ș.a.) organizate de popoarele și națiunile din colonii și semicolonii, îndreptate împotriva dominației colonialiste și neocolonialiste pentru cucerirea independenței și suveranității de stat. Mișcarea de eliberare a condus la prăbușirea sistemului colonialist al imperialismului, la apariția unui număr impunător de state independente și suverane [5, p.140-143].

În cazuri existenței mișcării de eliberare națională este vorba despre personalitatea juridică a statului ce se află în proces de formare [27, p.14]. Totodată, personalitatea juridică a unei mișcări de eliberare națională nu trebuie identificată cu personalitatea juridică a unui stat. Personalitatea juridică reprezintă aptitudinea unui

subiect de drept internațional de a participa la raporturile juridice intenționale, care se manifestă, de exemplu, prin dreptul de a participa la conferințe internaționale, de a exercita drepturi și a-și asuma angajamente internaționale. În cazul mișcării de eliberare națională, personalitatea juridică are un caracter provizoriu, sarcina ei fiind determinarea statutului poporului ce luptă pentru independență, implicit și al mișcării, pentru a le pune pe acestea sub protecția dreptului internațional [3, p.133]. Protocolul adițional I la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 cu privire la protecția victimelor conflictelor armate internaționale din 8 iunie 1977 [28, art.2] a stabilit că în categoria conflictelor armate internaționale intră și acele conflicte armate în care popoarele luptă contra dominației coloniale și ocupației străine și contra regimurilor rasiste în exercitarea dreptului popoarelor de a dispune de ele însele (art.1 § 4). După cum vedem, aceste conflicte cad sub incidența totală a dreptului internațional umanitar [3, p.133].

Concluzionând cele expuse mai sus și definind noțiunile în discuție, considerăm că:

1. Populația reprezintă totalitatea persoanelor care trăiesc într-o perioadă de timp determinată pe teritoriul unui stat, fără a se face deosebire bazată pe statutul juridic al acestora.
2. Poporul, la rândul său, este format din totalitatea cetățenilor statului, fără a se ține cont de locul efectiv al aflării lor și fără a se face deosebire de origine, rasă sau religie a acestora.
3. Națiunea reprezintă o comunitate de oameni, care sunt uniți prin aceleași condiții istorice de dezvoltare, obiceiuri, idei și factură psihică, fiind prezentă unitatea lingvistică, religioasă, economică și având trecutul, prezentul și viitorul comun.
4. Minoritatea națională este un grup de persoane care trăiesc pe teritoriul pe care s-a format istoricește și care intră în componența altui stat decât cel în cadrul căruia s-a format, persoanele care au cetățenia statului în care intră teritoriul respectiv fiind animate de voința de a-și păstra cultura, religia, limba, tradițiile și obiceiurile lor.
5. Grupul etnic reprezintă un grup care s-a desprins de teritoriul etniei de bază și s-a așezat pe teritoriul etnic al unui alt stat, având aceleași limbă, curtară, religie.
6. Mișcarea de eliberare națională reprezintă o mișcare de masă, îndreptată împotriva dominației străine în domeniile politic, economic, militar cu scopul eliminării opresiunii și exploatării și formării unui stat separat, reprezentând personalitatea juridică provizorie a unui stat în devenire.

II. Analiza reglementărilor dreptului popoarelor la autodeterminare în dreptul internațional

Dreptul popoarelor la autodeterminare este reglementat în mai multe documente internaționale¹. Pornind de la scopurile inserate în Carta ONU, este de menționat și dreptul popoarelor la autodeterminare: „*Scopurile Națiunilor Unite sunt următoarele:[...] 2) să dezvolte relații prietenești între națiuni, întemeiate pe respectarea principiului egalității în drepturi a popoarelor și a dreptului lor de a dispune de ele însele, și să ia oricare alte măsuri potrivite pentru consolidarea păcii mondiale*” [29].

În cadrul acestei prevederi accentul este pus anume pe egalitatea statelor suverane și a popoarelor care exercită dreptul la autodeterminare, afirmându-se că amestecul în sferă economică, politică, socială sau de orice altă natură, care face parte din domeniul reglementărilor interne ale unui stat, este interzisă, dispozițiile dreptului internațional conținând în acest domeniu o reglementare imperativă, formulată în normele *jus cogens*, care obligă statele să respecte principiul dat. Observăm că, pe de o parte, principiul autodeterminării popoarelor este un drept fundamental stabilit și reglementat de tratatele internaționale, iar, pe de altă parte, acest drept impune statelor și anumite obligații. Respectiv, „orice stat are obligația de a favoriza, împreună cu alte state sau separat, realizarea principiului egalității în drepturi a popoarelor și a dreptului lor de a dispune de ele însele [30], ceea ce presupune că fiecare stat este obligat să creeze condiții și să nu împiedice realizarea dreptului popoarelor la autodeterminare internă, acordând acestora autonomie culturală, lingvistică și religioasă. Declarația principiilor de drept internațional din 1970 precizează că acest principiu este aplicat cu scopul de a pune de îndată capăt colonialismului, ținând seama în modul convenit de voința liber exprimată a popoarelor interesate; ținând seama că faptul de a supune popoarele subjugației, dominației sau exploatării străine constituie o violare a acestui principiu, precum și o negare a drepturilor fundamentale ale omului și este contrar Cartei

¹ Carta ONU din 26 iunie 1945, Actul Final de la Helsinki 1975, Declarația principiilor de drept internațional din 1970, Pactele internaționale cu privire la drepturile civile și politice (1966), Protocolul adițional I la Convențiile de la Geneva (1949), Rezoluția nr.1514 a Adunării Generale a ONU (1960) „Declarația asupra acordării independenței țărilor și popoarelor coloniale”, Rezoluția nr.1803 din 14 decembrie 1962 a Adunării Generale a ONU intitulată „Suveranitatea permanentă asupra resurselor naturale”.

Națiunilor Unite [*Ibidem*]. Dezvoltarea sistemului colonial bazat pe subjugarea unui popor de altul este contrară atât drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, în general, cât și scopului creării ONU, în particular. Fiecare popor trebuie să aibă dreptul de a-și decide soarta, iar situația contrară face imposibilă aplicarea principiului egalității, un popor fiind asuprit, iar altul dominant, primul fiind nevoit să slujească intereselor celui alt.

În continuare, textul Declarației stabilește că căile prin care poate fi realizat dreptul popoarelor la autodeterminare, care se manifestă prin crearea unui stat suveran și independent, reprezintă latura externă a autodeterminării, asocierea liberă presupune autodeterminare internă, poporul având dreptul la autonomie în cadrul unui stat existent sau unirea cu un stat independent, ceea ce presupune situația schimbărilor teritoriale, un teritoriu ieșind din componența unui stat și intrând în componența celui alt stat. Aplicarea dreptului la autodeterminare se manifestă și prin dobândirea oricărui alt statut politic, hotărât în mod liber de către un popor [30].

În conformitate cu Declarația respectivă, statele își asumă anumite obligații în legătură cu aplicarea dreptului popoarelor la autodeterminare, și anume – obligația de a se abține să recurgă la orice măsură de constrângere care ar lipsi popoarele menționate mai sus în cuprinsul acestui principiu de dreptul lor de a dispune de ele însele, de libertatea și independența lor [30]; în caz contrar, Declarația acordă popoarelor dreptul de a căuta și de a primi sprijin, conform scopurilor și principiilor Cartei Națiunilor Unite [*Ibidem*].

Tratatul respectiv declară că teritoriului unei colonii sau altui teritoriu neautonom trebuie să-i fie acordat un statut separat și distinct de cel al teritoriului statului care îl administrează [30], acesta având o autonomie și neintrând în teritoriul statului propriu-zis. Acest statut se menține atâta timp cât poporul coloniei sau al teritoriului neautonom nu-și exercită dreptul de a dispune de sine însuși [*Ibidem*]. Prin urmare, dreptul popoarelor la autodeterminare nu duce la încălcarea suveranității statului, fiindcă acest teritoriu se bucură de o autonomie, iar statul nu exercită suveranitatea asupra acestuia.

„*Nicio dispoziție din paragrafele precedente nu va fi interpretată ca autorizând sau încurajând o acțiune, oricare ar fi ea, care ar dezmembra sau ar amenința, în total sau în parte, integritatea teritorială sau unitatea politică a oricărui stat suveran și independent, care se conduce conform principiului egalității în drepturi și dreptului popoarelor de a dispune de ele însele enunțat mai sus și având un guvern care reprezintă ansamblul poporului aparținând teritoriului, fără distincție de rasă, credință sau culoare*” [30]. Esența acestei prevederi se manifestă prin faptul că dreptul popoarelor la autodeterminare nu poate fi folosit pentru încurajarea tendințelor separatiste și dezmembrarea unui stat existent, în care conducerea statului reprezintă toți cetățenii statului respectiv fără discriminarea persoanelor care aparțin diferitor naționalități sau etnii. De aici reiese obligația statelor de a se abține de la orice acțiune care vizează să rupă parțial sau total unitatea națională și integritatea teritorială a unui alt stat sau țară” [*Ibidem*].

Concluzionând cele expuse mai sus, constatăm că statele își asumă obligația de a contribui, împreună sau în mod separat, la realizarea principiului dat în scopul de a favoriza relațiile de prietenie și de cooperare între state și de a pune capăt cât mai repede colonialismului, care reprezintă o formă de subjugare, dominație și exploatare a popoarelor, constituind o violare a principiului dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, precum și o negare a drepturilor fundamentale ale omului. Respectiv, observăm că principiul în discuție este îndreptat întâi de toate împotriva colonialismului, situație în care se pune problema autodeterminării externe a unui popor colonizat. Declarația din 1970 enumeră și mijloacele de exercitare a dreptului unui popor de a dispune de el însuși: crearea unui stat suveran și independent, asocierea liberă sau unirea cu un stat independent sau dobândirea oricărui alt statut politic decis în mod liber [3, p.95]. Trebuie remarcat faptul că în situația în care un popor colonial își exercită dreptul la autodeterminare externă prin crearea unui stat independent nu se pune problema încălcării integrității teritoriale a statului care administrează, pur și simplu are loc încetarea administrării aceluia teritoriu colonial care are un statut diferit [*Ibidem*].

Declarația Universală a Drepturilor Omului, deși nu consfințește expres dreptul la autodeterminare, reprezintă un punct de reper în ceea ce ține de voința poporului, la art.21 stabilind că „*voința poporului va fi cea care va sta la baza autorității guvernamentale a statului*” [31, art.21].

Pactul Internațional din 16 decembrie 1966 cu privire la drepturile economice, sociale și culturale reglementează dreptul popoarelor de a dispune de ele însele (autodeterminare): „*1. Toate popoarele au dreptul de a dispune de ele însele. În virtutea acestui drept ele își determină liber statutul politic și își asigură liber dezvoltarea economică, socială și culturală*”. Această prevedere stabilește domeniile în care poate fi exercitat dreptul popoarelor la autodeterminare, acest principiu se referă la autodeterminarea politică, economică, socială și culturală. Alineatul 3 al art.1 se extinde și asupra unor situații neordinare, iar aplicabilitatea acestui

principiu urmează a fi realizată și în cazul în care statele părți au răspunderea administrării de teritorii neauto-nome și de teritorii sub tutelă [32].

În Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice găsim o reglementare asemănătoare a dreptului popoarelor la autodeterminare.

La rândul ei, Declarația principiilor de drept internațional din 1970 stabilește: „În virtutea principiului egalității în drepturi a popoarelor și a dreptului lor de a dispune de ele însele, principiu consacrat în Cartă, toate popoarele au dreptul de a-și hotărî statutul lor politic, în deplină libertate și fără amestec din afară și de a urma dezvoltarea lor economică, socială și culturală, și orice stat are obligația de a respecta acest drept conform dispozițiilor Cartei” [30].

Actul Final de la Helsinki din 1975 consacră dreptul popoarelor de a dispune de ele însele astfel: „Statele participante vor respecta egalitatea și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, acționând în mod constant în conformitate cu obiectivele și principiile Cartei ONU și cu normele relevante ale dreptului internațional, inclusiv cu cele care se referă la integritatea teritorială a statelor” [33]. Respectiv, observăm că dreptul popoarelor la autodeterminare trebuie să fie exercitat fără ca să fie adusă atingere integrității teritoriale a altor state, suveranității acestora, precum și inviolabilității frontierelor, cu respectarea tuturor principiilor fundamentale stabilite în Carta ONU, în alte tratate internaționale, acționând în conformitate cu aranjamentele asumate fără careva derogări de la acestea. Același document fundamentează ideea suveranității și independenței, astfel încât toate popoarele au dreptul, în condiții de libertate deplină, de a determina, când și cum doresc, statutul lor politic intern și extern, fără intervenție din exterior și de a determina liber dezvoltarea lor politică, economică, socială și culturală [Ibidem]. Din cadrul acestei prevederi reies două modalități de exercitare a dreptului la autodeterminare, și anume – autodeterminare internă care se manifestă prin autonomie politică, economică, socială, culturală și autodeterminare externă, care izvorăște din suveranitatea statului și reprezintă dreptul de a determina dezvoltarea internă a acestuia fără ca statul să fie influențat de alte state, precum și aspectul extern, ce implică stabilirea în mod liber a politicii externe, de vecinătate. În continuare, Actul Final de la Helsinki stabilește că „statele participante confirmă valoarea universală și importanța respectării egalității în drepturi a popoarelor și necesitatea aplicării eficiente a acesteia și a dreptului popoarelor de a dispune de ele însele pentru dezvoltarea relațiilor de prietenie între ele, precum și între toate statele; ele amintesc, de asemenea, importanța excluderii oricărei forme de încălcare a acestui principiu” [Ibidem]. Respectiv, observăm că toate statele și popoarele care se bucură de dreptul la autodeterminare trebuie să fie tratate în mod egal, fără discriminare sau aplicarea dispozițiilor discriminatorii față de unele state în cadrul încheierii tratatelor internaționale sau în relațiile internaționale, bazate, de exemplu, pe forța militară sau pe dezvoltarea economică a unui stat.

Protocol adițional nr.1 din 10 iunie 1977 la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 cu privire la protecția victimelor conflictelor armate internaționale stabilește: „În situațiile avute în vedere în paragraful precedent sunt cuprinse conflictele armate în care popoarele luptă împotriva dominației coloniale și ocupației străine și împotriva regimurilor rasiste, în exercitarea drepturilor popoarelor de a dispune de ele însele, consacrate în Carta Națiunilor Unite și în Declarația referitoare la principiile de drept internațional privind relațiile amicale și cooperarea între state în conformitate cu Carta Națiunilor Unite” [34, art.1]. Scopul principal al reglementării date este recunoașterea legalității luptei împotriva dominației coloniale și ocupației străine și împotriva regimurilor rasiste, în exercitarea dreptului popoarelor de a dispune de ele însele [5, p.76].

III. Analiza drepturilor și obligațiilor ce apar în legătură cu aplicarea dreptului popoarelor la autodeterminare

Din analiza documentelor internaționale rezultă că, pe de o parte, popoarele, ca subiecte ale dreptului la autodeterminare, se bucură de o sumă de drepturi, având și unele obligații specifice, iar, pe de altă parte, statelor le revin anumite obligații, prin care dreptul internațional garantează exercitarea dreptului la autodeterminare. Cele mai importante obligații ce revin statelor în legătură cu aplicarea acestui drept sunt următoarele [25, p.31]:

- obligația generală a statelor de a respecta acest drept conform dispozițiilor Cartei ONU;
- obligația statelor de a favoriza, împreună cu alte state sau separat, realizarea principiului egalității în drepturi a popoarelor și a dreptului lor de a dispune de le însele;
- obligația statelor de a ajuta ONU să se achite și răspunderile pe care le conferă lor Carta în ceea ce privește aplicarea acestui principiu;

- obligația statelor de a se abține de la orice măsuri de constrângere care ar lipsi popoarele de acest drept [25, p.31].

Dreptul popoarelor de a dispune de ele însele implică următoarele drepturi fundamentale:

- Dreptul popoarelor de a lupta pentru eliberare de sub dominație colonială, ocupație străină sau împotriva regimurilor rasiste;
- Dreptul popoarelor de a se constitui ca stat suveran și independent, de a se asocia liber sau de a se uni cu un stat independent ori de a dobândi alt statut politic hotărât în mod liber;
- Dreptul popoarelor de a căuta și a primi sprijin, conform scopurilor și principiilor Cartei ONU, atunci când sunt constrânse de un stat cu privire la dreptul lor la autodeterminare [25, p.31], care poate fi formulat ca dreptul de a beneficia de protecția dreptului internațional [5, p.76-77];
- Dreptul de a desfășura acțiuni fie pașnice, fie armate pentru emanciparea lor națională; în caz de utilizare a forței armate, atât combatanții mișcării, cât și populația din zonele controlate de ele se află sub protecția dreptului internațional umanitar, care totodată trebuie respectat și de către acestea [3, p.133];
- Dreptul de a li se recunoaște această luptă ca fiind legală și de a fi protejate de dreptul internațional (în special, de dreptul internațional umanitar al conflictelor armate);
- Dreptul de a participa la viața organizațiilor internaționale, dar numai cu statut de observator, și de a stabili relații oficiale cu statele;
- Dreptul popoarelor de a-și alege și dezvolta liber sistemul lor politic, economic, social, cultural, inclusiv dreptul la libera exploatare a resurselor proprii [25, p.31].

Mișcările de eliberare națională, odată recunoscute, obțin un statut juridic special, adică calitatea de subiect de drept internațional limitat, fapt ce le permite să beneficieze de următoarele drepturi [3, p.133]:

- De a întreține relații oficiale cu alte subiecte de drept internațional, în special cu acele state și organizații internaționale care le-au recunoscut. Întreținerea relațiilor oficiale cu ONU, spre exemplu, se manifestă prin faptul că în cadrul acesteia mișcărilor de eliberare națională li se acordă statut de observator. Organizația pentru Eliberarea Palestinei, ca reprezentant al poporului palestinian, participă, din 1976, la lucrările Adunării Generale a ONU în calitate de observator în temeiul Rezoluției nr.3237 (XXIX) din 22 noiembrie 1974 [35], iar din 1976 este admisă să participe și la dezbaterile Consiliului de Securitate al ONU în problema Palestinei [36, p.246]. În conformitate cu Rezoluția nr.67/19 a Adunării Generale a ONU din 29 noiembrie 2012 , aceasta i-a acordat Palestinei statutul de stat nemembru observator pe lângă ONU, fără a afecta în vreun fel drepturile și privilegiile dobândite, precum și rolul Organizației pentru Eliberarea Palestinei în cadrul ONU în calitatea ei de reprezentant al poporului palestinian. Dreptul de a participa la lucrările Adunării Generale a ONU în problemele Namibiei i-a fost recunoscut Organizației Poporului din Africa de Sud-Vest (SWAPO), în conformitate cu Rezoluția nr.31/152 a Adunării Generale a ONU din 20 decembrie 1976 [37]. Statutul de observator înzestreaază reprezentanții mișcărilor de eliberare națională cu dreptul de a participa la lucrările organizației internaționale, fără însă a avea dreptul la vot. În alte organizații internaționale, dacă actele lor constitutive prevăd acest lucru, mișcărilor de eliberare națională li se poate acorda statutul de membru asociat (de exemplu, în cadrul OMS, UNESCO). Totodată, practica internațională confirmă și faptul că relațiile oficiale ale mișcărilor de eliberare națională cu organizațiile internaționale pot ajunge chiar până la admiterea lor în calitate de membri cu drepturi depline în aceste organizații. Astfel, începând cu 1977 Organizația pentru Eliberarea Palestinei devine membru cu drepturi depline în Comisia Națiunilor Unite pentru Asia Occidentală. Organizația pentru Eliberarea Palestinei are statut de membru cu drepturi depline în așa organizații internaționale ca Liga Statelor Arabe, Organizația Ligii Arabe pentru Cultură, Educație și Știință, Fondul Monetar Arab. Un asemenea stat african, cum este Namibia, în virtutea Rezoluției nr.32/9 E a Adunării Generale a ONU din 4 noiembrie 1977, înainte de obținerea independenței sale la 21 martie 1990, devine membru cu drepturi depline în majoritatea instituțiilor specializate ale ONU [3, p.133];
- De a participa la lucrările unor conferințe sau reuniuni internaționale, organizate de statele sau organizațiile internaționale care le-au recunoscut (de regulă, în calitate de observator) [3, p.133];
- De a participa la încheierea tratatelor internaționale cu alte subiecte de drept internațional. Capacitatea mișcărilor de eliberare națională de a se lega prin angajamente internaționale este, de obicei, limitată la

acele tratate care cuprind o mențiune expresă referitor la dreptul lor de a participa la asemenea acorduri internaționale. Putem evidenția faptul că mișcările de eliberare națională participă la încheierea următoarelor trei categorii de tratate:

1) acorduri de independență (de exemplu, Acordurile de la Evian din 19 martie 1962 dintre Franța și Frontul Eliberării Naționale din Algeria; Acordurile de la Alger din 1974 dintre Portugalia și mișcările de eliberare națională din mai multe colonii portugheze din Africa sau Tratatul de Pace din 5 august 1979 încheiat la Alger între Mauritania și Frontul Polisario);

2) tratatele referitoare la conducerea luptei armate, fie bilaterale (acordurile încheiate între Organizația pentru Eliberarea Palestinei și Liban, Iordania sau Tunisia în anii 1969, 1970 și 1982), fie multilaterale (art.96 § 3 din Protocolul adițional I la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 cu privire la protecția victimelor conflictelor armate internaționale din 8 iunie 1977);

3) actele constitutive ale unor organizații internaționale unde ele pot participa cu drepturi depline [38, p.211];

- De a primi asistență materială, financiară și diplomatică din partea statelor sau organizațiilor internaționale (de pildă, ONU, instituțiile specializate) [3, p.133].

Trebuie să remarcăm faptul că într-un proces de autodeterminare ar trebui să se coreleze în mod ideal trei puncte de vedere: procedura decizională trebuie exprimată în mod liber, fără nicio presiune din afară și să exprime voința reală a majorității numerice de pe teritoriul vizat; trebuie să fie prezent în decizie și interesul celorlalte părți vizate; procesul nu trebuie să aducă atingeri drepturilor universale ale omului și cetățeanului, ci, din contra, să le întărească. În practică, însă, se întâmplă rar ca punctele de vedere amintite să se sincronizeze de la sine și să ajungă la armonie pur și simplu prin negocierile directe ale părților interesate [5, p.76-77].

IV. Accepțiunile dreptului popoarelor la autodeterminare

Din cele expuse mai sus putem deduce că dreptul popoarelor la autodeterminare are două accepțiuni, și anume: dreptul la autodeterminare internă (autonomie), care garantează popoarelor dreptul la cultură, tradițiile și obiceiurile proprii, și dreptul la autodeterminare externă, care reprezintă independența statală. Respectiv, în accepțiuni diferite principiul dat este perfect aplicabil atât statelor, ca urmare a independenței și suveranității acestora, cât și popoarelor care pot forma o autonomie în cadrul statului deja existent.

Referindu-ne la prima accepțiune, dreptul unui popor de a dispune de el însuși este realizat în mod normal pe calea autodeterminării interne (autonomiei), ce presupune realizarea de către acest popor a dezvoltării sale politice, economice, sociale și culturale în cadrul unui stat existent (§ 126) [26]. Dreptul la autodeterminare externă nu apare decât în cazuri extreme, care, potrivit Curții, se limitează la următoarele trei situații: în situația fostelor colonii; în cea a popoarelor oprimate, un exemplu în acest sens fiind popoarele aflate sub ocupație militară străină; sau în situația unui anumit grup, căruia îi este refuzat accesul real la administrarea treburilor statului pentru asigurarea dezvoltării sale politice, economice, sociale și culturale. În toate aceste trei situații, poporul în cauză beneficiază de dreptul la autodeterminare externă, deoarece acestuia îi este refuzată facultatea de a exercita, în interiorul statului, dreptul său la autodeterminare (§ 136 (3)) [3, p.97; 22].

Din prevederile documentelor internaționale evocate rezultă că subiectele principiului examinat sunt toate popoarele sau națiunile, indiferent dacă sunt consfințite într-un stat sau luptă pentru constituirea într-un stat național propriu. În accepțiunea autorului E.Serbenco, în cazul popoarelor constituite în state independente acest principiu se manifestă în dreptul lor de a-și stabili sistemul lor politic, social și economic, precum și în drepturile suverane de promovare a politicii lor interne și externe, pe când în cazul popoarelor aflate sub dominație colonială sau sub ocupație militară străină principiul se caracterizează prin dreptul lor la dobândirea sau redobândirea independenței și constituirea în state naționale. Respectiv, în cazul aplicării dreptului popoarelor la autodeterminare față de state vorbim despre independența acestora, care izvorăște din suveranitatea statelor. Orice altă interpretare, de natură să extindă sau să restrângă sfera subiectelor, duce la denaturarea conținutului și finalității acestui principiu [3, p.97].

Un alt element important al acestui principiu îl constituie dreptul popoarelor de a promova, conform voinței lor, dezvoltarea lor politică, economică, socială și culturală, deci un drept permanent și imprescriptibil, cuprinzând atât aspectele externe – stabilitatea statutului politic față de alte popoare și alte state –, cât și cele interne, referitoare la dezvoltarea societății sub toate aspectele. Orice alt stat are obligația de a respecta exercitarea acestui drept, în special de a se abține de la orice măsură de constrângere care ar priva popoarele de dreptul de a dispune de ele însele. Împotriva unor asemenea măsuri de constrângere un popor trebuie să reziste și are dreptul de a cere și a primi asistență [23, p.89].

Respectiv, observăm că toate popoarele sunt îndreptățite la autodeterminare. Desprindem două posibilități: aceea că „popoarele” semnifică întreaga populație a unui stat și aceea că prin „popoare” trebuie de înțeles toate persoanele aparținând diferitor grupuri rasiale, etnice, religioase etc. Prin urmare, dreptul la autodeterminare externă sau, cu alte cuvinte, la independență aparține statelor ca urmare a exercitării suveranității acestora. Membrii unui grup minoritar sunt parte a popoarelor unui teritoriu. În acest sens, ei sunt ca indivizi posesori ai dreptului la autodeterminare în cadrul statului existent. Dar, minoritățile ca atare nu au dreptul la autodeterminare, în accepțiune externă a acestui drept, ceea ce semnifică, într-adevăr, că ele nu au dreptul nici la ascensiune, la independență sau dreptul de a se uni cu un grup similar din alt stat. Minoritățile trebuie să fie protejate prin garantarea drepturilor umane la care este îndreptățit fiecare individ și, în special, prin prevederea de drepturi ale minorităților, incluse în tratate interbelice și contemporane asupra minorităților, dar și în verdictele și opiniile jurisdicțiilor internaționale [5, p.76-77]. Respectiv, dreptul internațional garantează protecția drepturilor minorităților naționale fără acordarea dreptului la autodeterminare externă.

Potrivit Declarației din 1970, care reclamă că la aplicarea dreptului popoarelor la autodeterminare trebuie să se țină cont de nivelul de democratizare a acestuia, de măsura în care în cadrul lui se respectă principiul legalității în drepturi a popoarelor și dreptul lor de a dispune de ele însele, adică de măsura în care populației unui stat îi sunt respectate drepturile omului. Dacă statul asigură poporului dreptul de a dispune de el însuși sub dimensiunea sa internă sau pur și simplu dreptul la autodeterminare internă, adică dreptul de a-și determina în mod liber sistemul său politic, economic și social, și dispune de un guvern care reprezintă ansamblul poporului aparținând teritoriului, fără distincție de rasă, credință sau culoare, atunci revendicările de dezmembrare a unui atare stat, venite din partea anumitor categorii ale populației acestuia, sunt ilegale [3, p.97].

În cadrul acestui studiu mai trebuie să determinăm care este coraportul dintre principiul suveranității statului și cel al autodeterminării popoarelor, fiindcă aplicarea dreptului popoarelor de a dispune de ele însele nu doar în aspectul intern, dar și în cel extern, poate duce la dezmembrarea unui teritoriu. Însă, trebuie să remarcăm faptul că principiul suveranității statelor nu poate fi contrapus dreptului popoarelor la autodeterminare, căci, formulând principiul dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, statele nu au trecut cu vederea asigurarea unuia dintre principalele lor drepturi suverane – dreptul la integritatea teritorială. Preocuparea de a-și vedea păstrată integritatea teritorială a devenit principală chiar și pentru statele care au apărut în urma procesului de decolonizare. Noile state independente foarte curând s-au confruntat cu revendicările secesioniste venind din partea etniilor plasate sub noua lor autoritate. Respectiv, pentru a evita pericolul exploziei noilor state s-a pus accentul pe principiul intangibilității frontierelor moștenite de la fosta metropolă [39, p.544], pe care Curtea Internațională de Justiție l-a caracterizat ca un principiu general, legat în mod logic de fenomenul obținerii independenței, oriunde aceasta s-ar manifesta. În Hotărârea din 22 decembrie 1986 în Cauza diferendului frontalier (*Burkina Faso c. Republicii Mali*), Curtea afirma că scopul evident al principiului este de a evita ca independența și stabilitatea noilor state să nu fie puse în pericol prin luptele fratricide născute din contestarea urmare a retragerii puterii administrante [39, p.544]. Principiul dat a fost aplicat și în cazul succesiunii statelor din Europa de Est și din fosta URSS, fiindcă toate frontierele de natură administrativă ce separau anterior republicile din fostele federații: sovietică, iugoslavă și cehoslovacă au fost transformate în frontiere internaționale [18, p.96]. Comisia de Arbitraj constituită în cadrul Conferinței pentru pace în Iugoslavia, în Avizul nr.2 din 11 ianuarie 1992, afirma că „este bine stabilit că, indiferent de circumstanțe, dreptul la autodeterminare nu poate antrena o modificare a frontierelor existente la momentul independenței, cu excepția cazurilor când există un acord în sens contrar al statelor în cauza” [40, p.266].

În concluzie, orice stat trebuie să se abțină de la orice acțiune vizând ruperea parțială sau totală a unității naționale și a integrității teritoriale a altui stat. Dreptul popoarelor de a dispune de ele însele se referă la popoare și nu la minoritățile naționale sau la alte grupuri minoritare; prin însăși natura lor, acestea trăiesc pe teritoriu împreună cu o majoritate diferită din punct de vedere etnic, lingvistic, religios. Pentru aceste minorități sau grupuri nu se pune problema autodeterminării, ci a exercitării drepturilor omului, inclusiv a drepturilor specifice la limbă, cultură, religie proprie și la păstrarea identității lor [23, p.89].

Trebuie precizat că dreptul internațional nu admite exercitarea acestui drept în scopul de a dezmembra sau amenința, în total sau în parte, integritatea teritorială sau unitatea politică a oricărui stat suveran și independent, care se conduce conform principiului egalității în drepturi și dreptului popoarelor de a dispune de ele însele și având un guvern care reprezintă întreg poporul, fără discreție de rasă, credință sau culoare. Mai mult, toate statele se vor abține de la orice acțiune care să vizeze ruperea parțială sau totală a unității naționale și integrității teritoriale a unui alt stat [25, p.31].

Calitatea de subiect al raporturilor juridice internaționale a națiunilor care luptă pentru eliberarea națională, atât prin conținutul ei, cât și prin sfera de exercitare, are un caracter limitat și provizoriu. Respectiv, poporul care luptă pentru independență nu este un subiect deplin al dreptului internațional public, ci unul limitat la scopul luptei – constituirea ca stat suveran – și tranzitoriu, adică până se constituie ca stat. Din acest moment el devine, ca stat, subiect deplin al dreptului internațional [25, p.95-96]. Dreptul internațional contemporan garantează personalitatea internațională a națiunilor care luptă pentru eliberarea și formarea statului lor independent [41, p.72]. Națiunile care luptă pentru eliberare dobândesc calitatea de subiect al raporturilor juridice internaționale din momentul în care și-au creat unele organe proprii, care exercită atribuții de putere publică și controlează cel puțin o parte din viitorul stat. Pe măsură ce organizațiile respective s-au consolidat pe plan național și implicarea lor în viața politică internațională a devenit mai puternică, ele au obținut numeroase recunoașteri internaționale [42, p.191]. Organizația pentru Eliberarea Palestinei, de pildă, și-a organizat misiuni de reprezentare în străinătate (o Misiune pe lângă ONU, care, deși avea statut de observator, a avut un rol activ în promovarea cauzei poporului palestinian), iar în cazul Namibiei a fost constituit un organ special în cadrul ONU – Consiliul ONU pentru Namibia, care a avut un rol remarcabil în apărarea și promovarea intereselor poporului namibian. Prin acest Consiliu au fost organizate reprezentanțe diplomatice la conferințe internaționale, cum a fost Conferința ONU asupra Dreptului Mării [43, p.136-137].

Națiunile care luptă pentru emanciparea lor națională pot deveni, la un moment dat, titulare ale unor drepturi și obligații internaționale. Ele dobândesc calitatea de subiecte ale dreptului internațional numai atunci când întrunesc unele elemente statale, printre care crearea unui organ reprezentativ (comitet național provizoriu) care să se manifeste în numele națiunii, pe un teritoriu anumit. Chiar dacă nu s-au declarat state independente, ele pot intra în raporturi cu alte state, primi asistenți, încheia tratate [23, p.94]. În această situație s-au găsit Cehoslovacia și Polonia în anii 1917-1918, popoarele recunoscute ca națiuni în lupta pentru crearea de state proprii, națiunea algeriană, precum și alte popoare coloniale sau mișcări de eliberare națională (un ultim exemplu fiind Organizația Poporului din Africa de Sud-Vest) [*Ibidem*].

Respectiv, o mișcare de eliberare națională poate accede la statutul de participant la raporturile juridice internaționale numai ca urmare a recunoașterii ei din partea statelor și organizațiilor internaționale. Însă, poate să pretindă la recunoașterea statutului de mișcare de eliberare națională doar acea mișcare anticolonială ale cărei acțiuni, pașnice sau armate, permit constatarea faptului că ea se găsește într-o situație tranzitorie în procesul de creare a unui stat independent. Constatarea se face în baza anumitor condiții [3, p.133]:

- Este necesar ca în teritoriul locuit de poporul ce luptă pentru independență mișcarea de eliberare națională să se manifeste ca o autoritate efectivă ce deține mai mult sau mai puțin control asupra acestuia [18, p.133];
- Existența unor organe de conducere (de pildă, un comitet național, front al salvării naționale, guvern provizoriu, organ de conducere al unui partid politic);
- Disponibilitatea de forțe organizate pentru desfășurarea luptei de eliberare națională atât pe cale pașnică, cât și armată [3, p.133].

Apare întrebarea dacă pentru participarea la raporturile juridice de drept internațional public mișcările de eliberare națională trebuie neapărat să formeze un organ propriu sau aceasta nu este o condiție esențială. Unii autori au exprimat opinia că o națiune, pentru a acționa ca subiect de drept internațional, nu ar trebui neapărat să-și formeze un organ reprezentativ, uneori nefiind posibil acest lucru. Cercetătorul A.Preda-Mătășaru afirmă că practica internațională nu verifică această ipoteză, deoarece popoarele care au luptat pentru independență și-au format asemenea comitete sau organe reprezentative. Pentru a avea calitatea de subiect de drept, în anumite limite, popoarele respective trebuie să se manifeste pe plan internațional, în raporturile cu alte state, decât să aibă asemenea organe reprezentative [23, p.94].

O altă problemă este dacă poporul care luptă pentru independență trebuie să fie recunoscut de alți subiecți ai dreptului internațional public sau aceasta nu reprezintă o condiție necesară. În opinia lui S.Scăunaș, calitatea de subiect de drept internațional a popoarelor care luptă pentru independență nu depinde de recunoașterea internațională a acestora sau a autorităților lor reprezentative, singurul temei juridic al acestei calități fiind dreptul fundamental la autodeterminare și recunoașterea legalității luptei lor de către dreptul internațional public [25, p.95-96]. Totuși, considerăm că recunoașterea este o condiție esențială pentru a i se atribui unui popor statutul de mișcare de eliberare națională, fiindcă, în primul rând, conferă legalitatea luptei lui pentru independență. În al doilea rând, atribuirea poporului la categoria popoarelor care luptă pentru independență oferă acestuia posibilitatea să participe la raporturile juridice de drept internațional public.

Dreptul popoarelor la autodeterminare este deseori utilizat în mod abuziv prin separatismul care poate fi definit ca o tendință de separare de la un întreg [38, p.211; 44, p.266]. Sub aspect politic, se exprimă prin revendicarea suveranității și independenței pentru o parte din teritoriu. Separatismul contemporan se bazează pe aplicarea exagerată a principiului de autodeterminare, pretinzând că fiecare comunitate etnică sau națiune trebuie să dețină un teritoriu organizat în formă de stat. În primul rând, de dreptul la autodeterminare dispun doar popoarele caracteristicile cărora corespund celor ale națiunii (teritoriu comun, tradiție istorică comună, identitate etnică, omogenitate culturală, conștiința și voința de a fi identificat ca popor) și care, după cum am menționat, se află sub dominație străină. Minoritățile etnice în cadrul unui stat nu au acest drept, odată ce există deja un stat național al etniei respective [5, p.142-143]. Dreptul la autodeterminare, de care dispun minoritățile, presupune doar recunoașterea specificului etnic și dreptul la un anumit grad de autonomie culturală și administrativă în cadrul unui stat. În al doilea rând, în lumea contemporană respectarea drepturilor minorităților etnice este garantată de dreptul internațional, punând la dispoziție diverse mijloace pentru apărarea lor [45, p.861].

Astfel, separatismul, reprezentând în esență o problemă internă, nu se manifestă doar în această calitate, regiunea separatistă creând contradicții (directe sau indirecte) între două sau mai multe state. Violarea dreptului internațional, mai ales în cazul utilizării forței militare sau a metodelor teroriste de luptă, implică în procesul reglementării conflictelor, apărute în baza separatismului, comunitatea internațională [5, p.142-143].

V. Exemplu practic din istoria contemporană de invocare a dreptului popoarelor la autodeterminare

Considerăm oportun să examinăm un precedent din practica internațională, prin care a fost invocat dreptul popoarelor la autodeterminare, care, în opinia noastră, reprezintă o încălcare flagrantă a suveranității statelor.

Unul dintre cele mai recente exemple ale invocării acestui principiu se referă la statutul juridic al peninsulei Crimeea și la dreptul „poporului crimeean” la autodeterminare. Expunând situația de fapt, trebuie să apelăm la evoluția istorică a acestei regiuni în istoria contemporană. Statutul Crimeii în cadrul URSS era schimbat de mai multe ori. Republica Autonomă Sovietică Socialistă Crimeea pe teritoriul peninsulei Crimeea a existat în perioada 18 octombrie 1921–30 iunie 1945 și în perioada 12 februarie 1991 [46] – 26 februarie 1992. Republica Autonomă Sovietică Socialistă Crimeea a fost constituită la 18 octombrie 1921 în componența RSFSR [47]; în continuare, statutul ei a fost reglementat de constituțiile URSS din 1936, RSFSR și ASSR din Crimeea din 1937. La 30 iunie 1945 această republică autonomă a fost transformată în regiunea Crimeea, care la 26 aprilie 1954 a fost transferată în componența RSS Ucraineană. La 12 februarie 1991 autonomia a fost restaurată în componența RSSU (24 august 1991 – stat independent, Ucraina) [46], la 26 februarie 1992 a fost redenumită în Republica Crimeea, iar la 21 septembrie 1994 – în Republica Autonomă Crimeea. Observăm o trecere de la statutul de republică autonomă în cadrul RSFSR, care a fost urmat de perioada de pierdere a acestei autonomii, regiunea fiind transferată în componența RSSU. Aname acest fapt a fost folosit de susținătorii anexării Crimeii de Federația Rusă pentru a justifica intervenția ei în Ucraina. Pentru a stabili circumstanțele de drept trebuie să analizăm statutul Crimeii în cadrul Ucrainei. În conformitate cu Constituția Republicii Autonome Crimeea, aceasta reprezintă o parte integrantă a Ucrainei și, în limitele competențelor definite de Constituția Ucrainei, „*rezolvă problemele atribuite la conducerea sa*” [48, art.1 alin.1]. Organele reprezentative ale Republicii Autonome Crimeea sunt Rada Supremă și Consiliul de Miniștri. În competența Radei intră adoptarea Constituției Republicii Autonome Crimeea și a actelor normativ-juridice. Aceasta are competența politică care se manifestă prin „*numirea alegerilor deputaților, aprobarea componenței Comisiei Electorale, a deciziei privind desfășurarea referendumului republican (local); cea financiară, Rada având dreptul la aprobarea bugetului, stabilirea impozitelor și facilităților fiscale, luarea deciziilor privind eliberarea împrumuturilor locale; competența social-economică, aceasta având dreptul la aprobarea programelor privind dezvoltarea social-economică și culturală; instituirea mass-mediei republicane, managementul resurselor de mediu, de protecție a mediului, soluționarea problemelor de asigurare a drepturilor și libertăților cetățenilor; dreptul de a participa la exercitarea puterii de stat a Ucrainei prin activitatea la formarea principiilor de bază ale politicii interne și externe a Ucrainei*” [48, art.26 alin.2].

Referindu-ne la atribuțiile Consiliului de Miniștri al Republicii Autonome Crimeea, de menționat că acesta exercită funcții executive și atribuții cu privire la problemele atribuite autonomiei Republicii Autonome Crimeea, precum și funcții executive de stat delegate în conformitate cu Constituția Ucrainei, printre care funcții executive și atribuții pe probleme privind: „*dezvoltarea economiei; planificarea dezvoltării economice și sociale;*

politici financiare, industria; complexul de combustibil și energie; agricultura; amenajarea teritoriului; silvicultura; construcții de apă și agricultura irigată; organizarea și dezvoltarea sferei de recreere și turism; gestionarea complexelor balneare și turistice ale Republicii Autonome Crimeea; activități economice externe și relații externe; transport, comunicații și construcții rutiere; locuințe și servicii comunale, amenajare, arhitectură și urbanism; servicii comerciale și de uz casnic prestate populației; organizarea și dezvoltarea educației, științei, culturii, artei; protecția monumentelor istorice și culturale; poligrafie și publicare; protecția mediului natural; organizarea și asigurarea condițiilor de viață sigure și sănătoase ale populației, organizarea și dezvoltarea sănătății, culturii fizice și sportului; munca, salarizarea, condițiile și protecția muncii, problemele sociale și ocuparea forței de muncă, protecția socială a populației; asigurarea legalității, protecției ordinii publice și a drepturilor cetățenilor; relații interetnice; politica privind tineretul, maternitatea și protecția copilăriei; gestionarea patrimoniului Republicii Autonome Crimeea în ordinea stabilită de Rada Supremă a Republicii Autonome Crimeea" [48, art.38 alin.2].

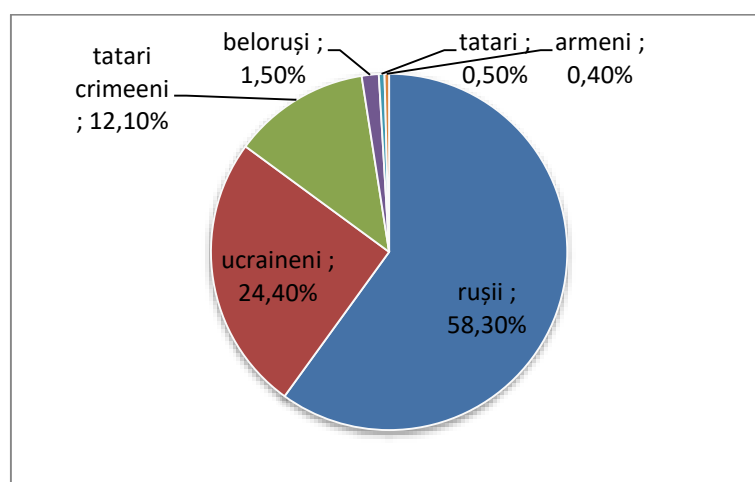
Cu privire la aspectul ce vizează garantarea drepturilor omului, potrivit Constituției Ucrainei, „Rada Supremă a Republicii Autonome Crimeea, în limitele competențelor sale, participă la asigurarea drepturilor și libertăților cetățenilor pe teritoriul Republicii Autonome Crimeea” [48, art.43 alin.1]. Plus la aceasta, în conformitate cu art.9 alin.1, „Drepturile și libertățile omului și cetățeanului în Republica Autonomă Crimeea sunt stabilite și garantate de Constituția Ucrainei și legile Ucrainei și în conformitate cu acestea – de Constituția Republicii Autonome Crimeea. 2. Constituția Republicii Autonome Crimeea și actele normative ale autorităților Republicii Autonome Crimeea nu pot limita drepturile și libertățile cetățenilor stabilite de Constituția Ucrainei și de legile Ucrainei” [48, art.9 alin.1, 2]. Articolul 14 din Constituție garantează „păstrarea diversității culturilor create istoric în peninsula Crimeea, crearea condițiilor pentru dezvoltarea lor egală și pentru îmbogățirea reciprocă” [48, art.14 alin.1].

Referindu-ne la evenimentele din februarie 2014, trebuie să remarcăm faptul că în această perioadă de timp Republica Autonomă Crimeea intra în componența Ucrainei, care însă s-a confruntat cu o adâncă criză politică ce și-a lăsat amprenta asupra situației economice și sociale a acestei țări. Anexarea peninsulei a început pe 20 (în alte surse 23) februarie. Respectiv, spre sfârșitul lunii februarie Rusia a început dislocarea trupelor sale pe teritoriul peninsulei. În plus, în Crimeea în această perioadă de timp au continuat să se stabilească trupele Flotei Mării Negre ale Federației Ruse. În paralel au fost create echipe militare din „cazaci” ruși care au acționat pentru „autoapărarea Crimeii” [49]. La 1 martie 2014, Consiliul Federației Ruse a aprobat adresarea oficială a președintelui Putin cu privire la permisiunea de a folosi trupele rusești pe teritoriul Ucrainei [50], deși în acel moment ele de fapt au fost deja folosite. Considerăm oportun să cităm textul acestei adresări oficiale: „În legătură cu situația extraordinară care s-a format în Ucraina și reprezintă amenințarea vieții cetățenilor ruși, a compatrioților noștri, a personalului contingentului militar al Forțelor Armate ale Federației Ruse, dislocate în conformitate cu tratatul internațional pe teritoriul Ucrainei (Republica Autonomă Crimeea), în temeiul punctului „g” alin.1 al articolului 102 din Constituția Federației Ruse, înaintez în Consiliul Federației al Adunării Federale a Federației Ruse sesizarea privind utilizarea Forțelor Armate ale Federației Ruse pe teritoriul Ucrainei până la normalizarea situației social-politice din această țară”. Respectiv, pentru argumentarea intervenției militare a fost invocată necesitatea oferirii protecției cetățenilor ruși care trăiesc pe teritoriul Crimeii. Trebuie să subliniem că în documentul respectiv a fost menționat caracterul temporar al acestei intervenții, care, însă, nu a fost respectat. Militarii ruși, împreună cu detașamentele de voluntari, au blocat toate obiectele și unitățile militare ale Ucrainei pe teritoriul peninsulei care au refuzat să se supună noului guvern din Crimeea. La 16 martie a avut loc referendumul ilegal cu privire la aderarea Crimeii la Rusia, pe baza rezultatelor căruia la 17 martie a fost proclamată, în mod unilateral, Republică independentă Crimeea. La 18 martie a fost semnat Tratatul dintre Federația Rusă și Republica Crimeea privind admiterea în Federația Rusă a Republicii Crimeea și formarea în Federația Rusă a noilor subiecți [51].

În urma expunerii situației de fapt și de drept, dilema ce apare ține de existența „poporului crimeean” și dacă acesta poate exercita sau nu dreptul la autodeterminare. Considerăm că acțiunile Federației Ruse reprezintă o încălcare flagrantă a dreptului internațional public și a angajamentelor asumate de Rusia în 1997, an în care aceste două țări au semnat Acordul de prietenie, cooperare și parteneriat [52], prin care s-au angajat să respecte reciproc integritatea teritorială (care a fost reziliat la 1 aprilie 2019 [53]), iar la data de 28 ianuarie 2003 a fost semnat Tratatul dintre Federația Rusă și Ucraina privind frontiera de stat ruso-ucraineană [54], prin care era stabilită linia de trecere a frontierei și în conformitate cu care Crimeea era atribuită teritoriului Ucrainei.

Considerăm că „poporul cremeean” nu are dreptul la autodeterminare pornind de la următoarele argumente:

- Entitatea care locuiește pe teritoriul peninsulei Crimeea nu întrunește condițiile necesare pentru a fi încadrată în noțiunea de popor, reprezentând o minoritate etnică, care, cum au remarcat *supra*, nu are dreptul la autodeterminare, ceea ce se bazează pe faptul că Crimeea, în conformitate cu recensământul din 2001, este un stat multinațional în care trăiesc mai mult de 125 de grupuri etnice [55]. Respectiv, nu putem vorbi despre formarea unui popor cu aceeași origine etnică, limbă, cultură, religie, viață și tradiții.

- Nu putem spune că referendumul respectiv reprezintă interesul tuturor locuitorilor peninsulei, fiindcă în conformitate cu sondajul sociologic, efectuat în perioada de la 8 până la 18 februarie, 41% dintre toți locuitorii Crimeii au vrut să se unească cu Rusia. Mai mult ca atât, Mejlis, care reprezintă organul plenipotențiar reprezentativ al tătarilor crimeeni, în februarie 2014 a devenit singura organizație care s-a opus aderării viitoare a Crimeii la Rusia (mai ales înainte de începerea operațiunii armatei ruse pe peninsulă) [49]. Ca urmare, anexarea peninsulei Crimeea nu reprezintă voința întregului popor al acestei regiuni.
- O condiție esențială a aplicării dreptului popoarelor la autodeterminare este respectarea drepturilor omului, însă după anexarea Crimeii liderii Mejlisului sunt persecutați, sunt deschise dosare politice [56]. Respectiv, nu poate fi vorba despre îmbunătățirea situației tuturor locuitorilor peninsulei.
- În conformitate cu normele dreptului internațional public, dreptul la autodeterminare îl au popoarele supuse subjugației, dominației sau exploatării străine. Însă, în conformitate cu Constituția Republicii Autonome Crimeea, în cadrul acestei regiuni sunt respectate drepturile omului, sunt formate organe reprezentative ale poporului, printre care Rada Supremă și Consiliul de Miniștri cu competențe foarte largi, este stabilită autonomie culturală și lingvistică. Respectiv, a fost instaurat un regim democratic, care nu poate fi poziționat ca cel al exploatării străine.
- Însăși procedura desfășurării referendumului ridică mai multe semne de întrebare, fiindcă acesta a fost organizat după intervenția militară a Rusiei în Ucraina, când pe teritoriul Crimeii au fost dislocate trupele armatei ruse, iar referendumul este considerat ilegal, această poziție fiind exprimată în cadrul rezoluției Adunării Generale a ONU „Integritatea teritorială a Ucrainei” din 27 martie 2014 [57].
- Dreptul poporului la autodeterminare presupune realizarea de către acest popor a dezvoltării sale politice, economice, sociale și culturale în cadrul unui stat existent, ceea ce Ucraina a asigurat pe deplin, afirmând această autonomie chiar în Constituția Republicii Autonome Crimeea.
- După proclamarea independenței Ucrainei de URSS, frontierele de natură administrativă ce separau anterior republicile au fost transformate în frontiere internaționale. Dreptul la autodeterminare nu poate antrena o modificare a frontierelor existente la momentul declarării independenței, cu excepția cazurilor când există un acord în sens contrar al statelor în cauză.
- În procesul de anexare a Crimeii nu suntem în prezența situației specifice fostelor colonii, în cea a popoarelor oprite sau în situația unui anumit grup, căruia îi este refuzat accesul real la administrarea treburilor statului pentru asigurarea dezvoltării sale politice, economice, sociale și culturale. Respectiv,

în cazul de față nu există niciun temei care ar putea justifica invocarea dreptului popoarelor la autodeterminare. Considerăm că Federația Rusă, prin acțiunile sale, a încălcat așa principiile ale dreptului internațional public, ca: principiul integrității teritoriale a statelor, principiul neamestecului în treburile interne ale altui stat, principiul nerecurgerii la forță sau la amenințarea cu forță în relații internaționale, principiul soluționării prin mijloace pașnice a diferendelor internaționale, principiul respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Concluzii

Pornind de la cele expuse mai sus, putem concluziona că dreptul popoarelor la autodeterminare externă reprezintă o categorie istorică, fiind aplicat în lupta împotriva sistemului colonial manifestat prin asuprirea unor popoare de către altele. În perioada modernă principiul în discuție este aplicat față de statele suverane, care, în virtutea suveranității lor, au dreptul de a rezolva de sine stătător problemele ce țin de viața internă a acestui stat, precum și față de popoare, conferindu-le dreptul la autodeterminare internă care se manifestă prin autonomie culturală, lingvistică, religioasă și prin dreptul de a fi reprezentate în organele de stat. Acest principiu nu poate fi aplicat pentru justificarea tendințelor expansioniste îndreptate spre dezmembrare teritorială sau amenințare cu dezmembrare față de un stat existent.

Referințe:

1. ECOBESCU, N., DUCULESCU, V. *Drepturile și obligațiile fundamentale ale statelor*. București, 1976, p.160.
2. DRĂGANU, T. *Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar*. Vol.1. Cluj-Napoca: Lumina Lex, 2000, p.128-128.
3. SERBENCO, E. *Drept internațional public*. Vol.1. Chișinău: Tipografia Centrală, 2014, p.96.
4. NĂSTASE, Ad., AURESCU, B. *Drept internațional contemporan. Acte esențiale*. București: Regia Autonomă „Monitorul oficial”, 2000, p.167.
5. BURIAN, A., BALAN, O., SUCEVEANU N. [et al.]. *Drept internațional public*. Ediția a 3-a. Chișinău: Elena-V.I., 2009, p.76-77.
6. CĂRNAȚ, T. *Drept constituțional*. Chișinău, 2010, p.124.
7. ARSENI, A. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.1. Chișinău, 2019, p.186.
8. POPA, V. *Drept parlamentar*. Chișinău, 1999, p.31.
9. MURARU, I., TANĂSESCU, S. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.II. Ediția 14. București, 2011, p.55.
10. Décision n° 91-290 DC du 9 mai 1991. Online: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1991/91290DC.htm>
11. MEIȚANI, Gh. *Curs de drept internațional public*. București, 1930, p.16.
12. STROE, C. *Compendiu de filosofia dreptului*. București, 1999, p.111.
13. ZAVTUR, A.A. *Prelegeri la cursul universitar de politologie*. Chișinău, 1991, p.5.
14. BARBULESCU, P., CLOSCA, I. *Dicționar diplomatic*. București: Editura Politică, 1979, p.166.
15. GUSTI, D. *Știința naturii*. București, 1936.
16. NEGRU, B., NEGRU, A. *Teoria generală a dreptului și statului*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2017, p.85.
17. DELEANU, I. *Drept constituțional și instituții politice (tratat)*. Vol.I. București: Europa Nova, 1996, p.13.
18. СТАРУШЕНКО, Г.Б. Самоопределение – без сепаратизма. В: *Международная жизнь*, 1993, №11, с.130.
19. DIACONU, I. *Minoritățile. Statutul. Perspective*. București, 1996, p.81.
20. Pact Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16 decembrie 1966. Ratificat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.217-XII din 28.07.90. Online: PIMAE31/1966 (legis.md)
21. Рекомендация 1255 (1995) о защите прав национальных меньшинств. Принята Парламентской Ассамблеей 31 января 1995 года. Online: [http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/RRec1255\(1995\).html](http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/RRec1255(1995).html)
22. NICIU, M.I. *Drept internațional public*. Vol.1. Iași: Editura Fundației „Chemarea”, 1993, p.69.
23. PREDA-MĂTĂȘARU, A. *Tratat de drept internațional public*. București: Lumina Lex, 2002, p.89.
24. CLOȘCĂ, I. *Tratat de drepturile omului*. Suceava: Europa Nova, 1995, p.315.
25. SCĂUNAȘ, S. *Drept internațional public*. București: All Beck, 2002, p.31.
26. Curtea Supremă a Canadei. Avizul Consultativ Reference re Secession of Quebec. Online: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1643/index.do>
27. ЛУКАШУК, И.И. *Международное право. Общая часть*. Москва: БЕК, 1997, с.14.
28. Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 cu privire la protecția victimelor de război. Ratificate prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.1318 din 02.03.1993. Online: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=356603>
29. Carta Națiunilor Unite din 26.06.1945. În: *Monitorul Oficial* din 26 iunie 1945. Online: <https://lege5.ro/Gratuit/g42diobv/carta-natiunilor-unite-din-26061945>
30. Declarația asupra principiilor dreptului internațional privind relațiile prietenești și de cooperare dintre state, conform Cartei Națiunilor Unite din 24.10.1970. Online: <https://lege5.ro/Gratuit/gu4taoju/declaratia-asupra-principiilor-dreptului-international-privind-relatiile-prietenesti-si-de-cooperare-dintre-state-conform-cartei-natiunilor-unite-din-24101970>

31. Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată și proclamată de Adunarea Generală a ONU prin Rezoluția 217 A (III) din 10 decembrie 1948. În: *Tratate Internationales*, 1998, nr.1 art.12. Online: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115540&lang=ro. [Accesat: la 22.12.2020]
32. Pact International cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, din 16 decembrie 1966. Data intrării în vigoare: 26.04.1993. Online: lex.justice.md/md/356369/
33. Совещание по Безопасности и Сотрудничеству в Европе. Заключительный акт Хельсинки, 1975. Online: https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/39505_1.pdf
34. Protocol Adicional nr.1 din 10 iunie 1977 la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate internationale, art.1. Online: [https://www.lege-online.ro/lr-PROTOCOL-1%20-1977-\(50334\)-\(1\).html](https://www.lege-online.ro/lr-PROTOCOL-1%20-1977-(50334)-(1).html)
35. Rezoluția ONU nr.3237 (XXIX) din 22 noiembrie 1974. Online: <https://www.lawmix.ru/abro/187>
36. SHAW, M.N. *International Law*. 6th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p.246.
37. Rezoluția nr.31/152 a Adunării Generale a ONU din 20 decembrie 1976. Online: <https://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/31/152>
38. DAILLIER, P., FORTEAU, M., PELLET, A. *Droit international public*. 8 ed. Paris: LGDJ- Lextenso editions, 2009, p.211.
39. Hotărârea CIJ din 22 decembrie 1986 în Cauza diferendului frontalier (*Burkina Faso c. Republicii Mal*), I.C.J. Reports, 1986, p.544. Online: <https://www.icj-cij.org/en/case/69>
40. PILLET, A., FAUGHILLE, P. *Revue générale de droit international public*, 1992, Ed. A. Pedone, vol.96, p.266.
41. POPESCU, D., NĂSTASE, A. *Drept internațional public*. Ediție revăzută și adăugată. București: Casa de Editură și Presă „Șansa”, 1997, p.72.
42. ECOBESCU, N., DUDULESCU, V. *Drept internațional public*. București: Hyperion, 1993, p.191.
43. MAZILU, D. *Drpet internațional public*. București: Lumina Lex, 2001, p.136-137.
44. ШИНАИА, Л., СИФОР, Л., СЮБАНУ, А. [et al.]. *Діцїонар Енциклопедіс*. Chișinău: Cartier, 2001, p.266.
45. BERNHARDT, R. (Hrsg.). *Encyclopedia of Public International Law*. Volume III. Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo, 1997, p.861.
46. Про введення в дію Закону Української РСР «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР. Online: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/713-12#Text>
47. Декрет ВЦИК и СНК от 18.10.1921 «Об Автономной Крымской Советской Социалистической Республике». Online: <https://istmat.info/node/46792>
48. Конституция Автономной Республики Крым. Принята на второй сессии Верховной Рады Автономной Республики Крым 21 октября 1998 год, ст.1, п.1. Online: http://ruscrimea.org/konstitucia_crimea.html
49. Как Россия аннексировала Крым: ретроспектива растерянности и измены. Online: https://24tv.ua/ru/anneksija_kryma_kak_rossija_anneksirovala_krym_detal_n928235
50. Владимир Путин внёс обращение в Совет Федерации. Online: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20353>
51. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18 марта 2014 года. Online: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20605>
52. Полный текст договора о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Украиной и РФ от 23 марта, 2015. Online: <http://kiev1.org/text-dogovora-13.html>
53. МИД России сообщил о прекращении действия договора о дружбе и сотрудничестве с Украиной. Online: <https://tass.ru/politika/6283548>
54. Договор между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе от 28 января 2003 года. Online: <http://www.kremlin.ru/supplement/1653>
55. Численность и состав населения Автономной Республики Крым по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Online: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/crimea/>
56. Настоящая реабилитация. Как в России преследуют крымских татар: репортаж Ильи Азара. Online: <https://meduza.io/feature/2016/03/30/raskoloty-rossiey>
57. Резолюция ООН, принятая Генеральной Ассамблеей 27 марта 2014 года 68/262. Территориальная целостность Украины. Online: <https://undocs.org/ru/A/RES/68/262>

Date despre autori:

Doina CAZACU, doctor în drept, conferențiar universitar, Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: doina.cazacu@usm.md

Veronica POZNEACOVA, studentă, anul II, Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: veronicapozneacova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0762-5049

Prezentat la 20.01.2021